

Binbir Gece Masallarında Fırak ve Visal Olgusu

Ahmet Gemî

Öz

Binbir Gece Masalları ya da *Arap Geceleri*, yazarı ve yazılan zamanı tam olarak bilinmeyen, bir ana hikâye içinde iç içe örülmüş ve birbiri ile bağlantısı olan masalların olduğu bir masal külliyyatıdır. Yüzlerce hikâyeden oluşan bu masalların ana karakterleri, karısı tarafından ihanete uğrayan ve bundan dolayı bütün kadınlardan nefret eden Kral Şehriyâr ve vezirinin kızı Şehrâzât'tır.

Tam olarak kaç hikâye olduğu hakkında tartışmaların bulunduğu *Binbir Gece Masallarının* birbirinden farklı birkaç baskısı bulunmaktadır. Arap edebiyat tarihinde *Hikâyâtü/Kıssatu Elf Leyle* ve *Leyle* olarak bilinen bu eserin barındırdığı hikâyeler, ait olduğu dönemlere ışık tutacak sosyo-kültürel konuları içermektedir. Kökeni efsanelere dayanan eser her ne kadar Şehrâzât tarafından söylendiği iddia edilirse de bu eserin barındırdığı hikâyelerin çoğu Hint ve İran menşelidir. İslâmî dönemle birlikte Arap dünyasında anlatılmaya başlanan bu hikâyeler bu süre boyunca eklemeler ve çıkarmalara maruz kalmış, her râvinin rivâyetiyle birlikte farklı formlar kazanmıştır.

Binbir Gece Masalları ilk defa Fransız şarkiyatçı Antoin Galland tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Ahmed Nâzif Efendi tarafından ise *Terceme-i Elf Leyle* ve *Leyle* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Fırak ve visal olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu olgu, başta dini metinler olmak üzere destan, masal, hikâye ve diğer edebî türlerde yer almıştır. Edebî bir hazine olan *Binbir Gece Masalları* da bu edebî türlerden olup bir ansiklopedi hükmündedir. Arap dili ve edebiyatı alanına hitap edecek birçok bilgi ihtiva eden bu ansiklopedide fırak ve visal/ayrılma ve kavuşma ile ilgili birçok anekdot bulunmaktadır. Bu çalışmada *Binbir Gece Masalları* ile ilgili bilgi verilmiş ve bu masallardaki visal-fırak olgusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Binbir Gece Masalları, Arap geceleri, müsamerât, fırak, visal, Şehriyâr, Şehrâzât.

¹ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ahmetgemio4@gmail.com, ORCID: [0000-0003-4124-5525](https://orcid.org/0000-0003-4124-5525).

The Phenomenon Firaq and Wisal in The Thousand and One Nights

Abstract

The Thousand and One Nights or *Arabian Nights* is a collection of tales with an unknown author and writing time, consisting of nested stories within a main story, all interconnected. The main characters of these tales, which comprise hundreds of stories, are King Shahriyâr, who has been betrayed by his wife and thus harbors a hatred towards all women, and the vizier's daughter, Shahrâzât.

There are several different editions of *The Thousand and One Nights*, with debates about the exact number of stories. The stories contained in this work, known in Arabic literary history as *Hikâyâtu/Qissatu Elf Leyle and Leyle*, shed light on socio-cultural issues relevant to the periods they belong to. Although the work is claimed to have been narrated by Shahrâzât, most of the stories it contains have origins in India and Iran, despite their Arabic setting. These stories, which began to be told in the Arab world during the Islamic period, underwent additions and omissions over time, taking on different forms with each narrator's rendition.

The Thousand and One Nights was first translated into French by the French orientalist Antoin Galland. It was later translated into Turkish by Ahmed Nâzif Efendi under the name *Terceme-i Elf Leyle and Leyle*.

The concept of separation and reunion (*firaq* and *wisal*) is as old as human history itself. This concept has been present in religious texts, epics, fairy tales, stories, and other literary genres. *The Thousand and One Nights*, being a literary treasure, is also part of these literary genres and serves as an encyclopedia. This encyclopedia contains many anecdotes related to separation and reunion, appealing to the field of Arabic language and literature. This study provides information about *The Thousand and One Nights* and examines the concept of separation and reunion within these tales.

Keywords: The Thousand and One Nights, Arabian Nights, musamerât, separation, reunion, Shahriyâr, Shahrâzât.

Extended Abstract

The Thousand and One Nights or *Arabian Nights* is a collection of nested tales within a framing story, the authorship and exact time of writing of which are unknown. Consisting of over a thousand stories, one being the framing tale, the main characters of these tales are King Shahriyâr, who has been betrayed by his wife and thus harbors a hatred towards all women, and the vizier's daughter, Shahrâzât.

The framing tale of *The Thousand and One Nights* is as follows: One day, the King of Samarqand, Şahzaman, sets out to visit his brother, the King of Sasanian, but changes his mind on the way and returns home. Upon arriving home, he witnesses his wife being unfaithful to him with another man and kills her. When he goes to his brother Shahriyâr, he sees that his sister-in-law has also been unfaithful. While the two brothers are walking by the sea, they see an afreet emerge from the sea with his wife, and in fear, they hide. However, when the wife sees the two brothers, she threatens to wake the

afreet and forces them to have sexual intercourse with her under the threat of waking him. Witnessing this, the two brothers return to the palace believing that all women in the world are unfaithful, and Shahriyâr also kills his wife. From that day on, the King of Sasanian, Shahriyâr, marries a young girl every day and kills her the next day so that she does not betray him. After some time, when there are no more girls left in the kingdom, the vizier, who is obliged to find a girl for the king, is forced to marry his daughter, Shahrâzât, to the vizier. With the clever advice given to her by her sister Dunyâzât, Shahrâzât tells Sultan Shahriyâr a story from the first night and interrupts it at the most exciting point. The Sultan, curious about the continuation of the story, postpones Shahrâzât's execution. Thus, Shahrâzât entertains Shahriyâr every night by telling him a story, thereby distracting him for 1001 nights. Eventually, Sultan Shahriyâr, admiring Shahrâzât's cleverness and literary personality, refrains from killing her and accepts her as his wife.

In Arabic literary history, the stories known as “Hikâyātu/Qıssatu Elf Leyle and Leyle” contain narratives that shed light on socio-cultural issues relevant to the periods they belong to. Originating from the Persian “Hezar Efsâne/Elf Story” collection, which later passed to neighboring nations, this work is based on the storytelling method used to delay an event and gain time, similar to the famous Indian-originated work *Kelilah and Demneh*. Although it is claimed to have been narrated by Shahrâzât, most of the stories in this work have origins in India and Iran. These stories, which began to be told in the Arab world during the Islamic period, underwent additions and omissions over time, taking on different forms with each narrator's rendition.

The maturity period of *The Thousand and One Nights* dates back to the Abbasid Caliphate era of Harun al-Rashid. Subsequently, deliberate or unconscious additions were made to this collection during the Fatimid and Mamluk periods. Over time, this collection, which contains verses from the Qoran, hadiths, poetry, and stories from the Islamic period, as well as anecdotes attributed to personalities of that period, took on an Islamic appearance.

Taking its final form during the Mamluk period in Egypt, *The Thousand and One Nights* was published multiple times in India, Egypt, Europe, and Beirut and translated into different languages. It was first translated into French by the French orientalist Antoine Galland and published in Paris in twelve volumes between 1704 and 1717. Later, it was translated into English by Edward William Lane and published in three volumes in London between 1839 and 1841. During the reign of Sultan Abdulmecid, it was translated into Turkish by Ahmed Nâzif Efendi under the name “Terçeme-i Elf Leyle and Leyle” and published twice with editions of the fourth and sixth volumes.

The Thousand and One Nights serves as an encyclopedia, shedding light on the socio-cultural context of the era and places in which it was produced. Therefore, it contains various materials such as stories, poetry, parables, anecdotes, and idioms that illuminate Arabic literature of the period. One of these materials is the concept of separation and reunion (fırak and wisal). The concept of separation and reunion is as old as human history itself and

has been present in religious texts, epics, fairy tales, stories, and other literary genres.

This thematic article provides information about *The Thousand and One Nights* and examines the concept of separation and reunion within these tales. However, due to the abundance of poetry and anecdotes on this topic, the article is limited, and only a few examples of poetry are discussed, along with their Turkish translations.

Giriş

Binbir Gece Masalları ya da asıl adı ile *Hikâyâtü Elf Leyle ve Leyle*, her ne kadar kaynaklarda yazarı ve söylendiği zamanı belli olmayan bir hikâyeye mecmuası olarak zikredilse de aslında İran orijinli olup anlattığı ilginç masallarla Sasanî Kralı Şehriyar'ı binbir gece boyunca oyalayan ve keskin zekâsıyla öldürülmekten kurtulan aynı hükümdarın büyük vezirinin kızı Şehrâzât tarafından söylenen hikâyelerden oluşmaktadır (Ulutürk, 1992: 6/181). Mesûdî, bu hikâyelerin hurafelerden üretilmiş hikâyeler olduğunu nakleder. Keza Fars, Hint ve Rum kaynaklı bu hikâyelerin meliklerle yakınlaşan her râvinin kendi nazmıyla yeniden ürettiğini ve böylece yaygınlık kazandığını söylemektedir. Bu masalların ana karakterlerinin ise Şîrzâd ve Dînâzâd olduğunu ifade eden Mesûdî bu eserin, Hint melikleri ve vezirleri ile ilgili olan hikâyeleri barındıran Ferze ve Sîmâs adlı esere benzediğini sözlerine eklemektedir (Mesûdî, 2005: 2/201).

Kaynağı ve söylendiği zamanı belli olmayan ve Arap edebiyatının en güzel hikâyelerini barındıran *Binbir Gece Masalları*, yaklaşık miladi VIII. yüzyılda Abbasî halifesi Harun Reşid döneminde olgunluk kazanmıştır. Araştırmacılar İran, Turan, Hint, Çin kaynaklı bu hikâyelerin Arap gecelerinin bir ürünü olarak üç farklı yolla ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürmektedirler. Birinci grup, bu hikâyelerin çekirdeğini Arap gecelerinde anlatılan efsaneler ile Hint ve İran kaynaklı masallarından oluşan *Hezar Efsane*/Bin Efsane hikâyelerinin oluşturduğunu iddia etmektedir. İkinci grup, bu masalların Arap orijinli olduğunu ve nesilden nesile aktarılan ve ancak Abbasiler döneminde eklentiler yapılan hikâyelerden müteşekkil olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü grup araştırmacılar ise, Arap gecelerinde anlatılan hikâyelerin hicri V. yüzyıldan başlayarak İslâmî bir formla yeniden üretildiğini; Şam, Mısır, Fatımi, Memluk ve Osmanlı orijinli hikâyelerin de eklenmesi suretiyle bu gelişimin hicri X. yüzyıla değin sürdüğünü iddia etmektedir (Gemi, 2016: 172-173).

Nazım-nesir karışık *Binbir Gece Masallarının* menşeyini Hint *jataka*'larında, Sanskritçe *campular*da veya İrânî efsanelerde aramak gerekir. *Binbir Gece Masalları*, nesir orijinli olsa da nazım-nesir şeklindeki zuhuru sonraki devirlerde olduğu muhtemel olup nazım sonradan eklenmiştir. Dolayısıyla bu hikâyelerdeki manzum kısımlar çıkarılsa da hikâyelerin bütünlüğü bozulmaz. Toplumun sosyal gelişiminin bir göstergesi olarak görülen bu halita durumu (nesir-nazım karışımı) belli bir tekniğe göre olup hususi bir üslubun meydana gelmesine matuftur (Boratav, 2012: 37-38).

Bir edebî tür olarak masalların kim veya kimler tarafından uydurulduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Masallar sözlü ve anonim halk edebiyatı ürünleri olup kahramanları arasında olağanüstü kişi veya yaratıkların bulunabildiği, anlatılan olayların gerçekten uzak, yer ve zamanın ise çoğunlukla belirsiz olduğu bir anlatı türüdür. Bir masal mecmuası olan *Binbir Gece Masalları*, Hint veya İran orijinlidir ve kökeni efsanelere dayanmaktadır. Bununla birlikte genç bir kadına dayandırılan bu masallar tarih boyunca giderek zenginleşmiş bölgeden bölgeye

nakledildiğinde ise değişimlere uğramış ve nihayet yazıya geçirilerek son halini almıştır. Binbir Gece Masallarının olgunlaşma dönemlerine bakıldığında Abbâsî halifesi Harun Reşid'in devrinin etkisini bariz bir şekilde görmek mümkündür. Bu dönemde Bağdat ve civarında anlatılan masalların yeteri miktarda bu mecmuadaki masalların içine girdiği görülmektedir. Aynı şekilde Binbir Gece Masalları Fâtımiler ve Memlûkler döneminden de yeteri miktarda etkilenmiş ve böylece son şeklini almıştır (Nicholson, 2007: 308). Binbir Gece Masalları mecmua olarak ilkin 1815'te basılmıştır. Bu tarihten sonra eksik-fazla birçok baskısı yapılan bu eserin hangi yazma esere dayandığı da tam olarak tespit edilememiştir. Fakat 1835'te Bulak'ta basılan orijinaline yakın olduğu hakkında kanaatler mevcuttur. Binbir Gece Masalları ilk defa Fransız şarkiyatçı Antoin Galland (ö. 1715) tarafından Fransızcaya, Edward William Lane (ö. 1876) tarafından İngilizceye, daha sonra Alman dilbilimci ve şarkiyatçı Enno Littmann (ö. 1958) tarafından Almancaya çevrilmiş ve Batı edebiyatına aktarılmıştır. Bu mecmua Sultan Abdülmecid zamanında Ahmed Nâzif Efendi (ö. 1858) tarafından bir kısım yerleri sansürlenerek *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Ulutürk, 1992: 6/181).

Binbir Gece Masalları bir *keşkül* niteliğindedir. Ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel durumuna ışık tutmaktadır. Masalların anlatıldığı yerlerin sosyal yaşamı ile ilgili anekdotların oldukça fazla olması, bu hikâye mecmuasına olan teveccühü artırmıştır. Olaylar adeta fabl ve grotesk bir tarzda yeniden yorumlanarak ele alınmıştır. Efsanelerle dolu hikâye ve kıssalar dinleyici veya okuyucuları cezbetmiştir. Bu yönüyle Binbir Gece Masalları tarih sahnesine çıktığı günden beri okuyucu veya dinleyicide gerçeküstü bir etki bırakmış ve hayal gücünün gelişimine katkı sunmuştur. Otantik ve fantastik olduğu kadar romantik olan bu masalların toplumun her bireyi üzerinde etkisi olmuştur. Dolayısıyla dün bugüne aktarmada, toplumun eğitimine olan katkısı düşünüldüğünde değerler eğitimi yönüyle de Binbir Gece Masallarının etkisinin büyük olduğunu görmek mümkündür (Aykaç, 2023: 76).

Binbir Gece Masalları birçok farklı konuyu barındırmaktadır. Bu konulardan birisi de “firak ve visal” olgusudur. Firak, “bir yerden veya bir kimseden ayrılma ve/ya ayrılık demektir, hicran ile eş anlamlıdır. Visal ise firak'ın zıddı olup bir yere veya bir kimseye varmak ve/ya ulaşmak demektir, sıla ile eş anlamlıdır (İbn Manzûr, (?): 10/244, 15/318; Akalın, 2011). Firak ve visalin hakiki ve mecâzi olmak üzere iki çeşidi vardır. Bu durum edebî ve tasavvufî kültürümüzde, dünyevî ve mecâzî sevgi yoluyla hakiki sevgili olan Allah'a kavuşmayı ifade ettiği için hakiki ve ilahî aşkı; çoğunlukla karşıt cinse olan sevgi olan salt platonik ve dünyevi aşk için de mecâzi ve gerçek dışı olarak karşılığını bulmuştur. Buna binaen, fani bir sevgiliden veya objeden uzak düşmek ve ayrılmak firak ve hicranı; fani bir sevgiliye veya objeye kavuşmak ise visâlî ifade etmektedir.

Binbir Gece Masalları üzerinde birçok ilmi çalışma yapılmıştır. Ancak *Binbir Gece Masallarında Firak ve Visal* olgusu ile ilgili olarak herhangi bir çalışmanın olmaması bizi böyle bir çalışma kaleme almaya sevk etmiştir. Binbir Gece

Masallarının fazla-eksik olmakla birlikte farklı baskıları yapılmıştır. Bu çalışmada, *Binbir Gece Masalları* mecmuasının Hindâvî Yayınları tarafından yayımlanan baskısı esas alınmıştır. *Binbir Gece Masalları*'nda firak ve visal ile ilgili şiirlerin çok olması nedeniyle makalede örnek olabilecek şiirler ele alınmış ve çalışmanın sonunda bu konunun geçtiği sayfa numaraları verilmiştir.

1. Binbir Gece Masalları

Binbir Gece Masalları, kökü bilinmeyen bir zamana dayanan ve milletlerarası nakillerle transformasyona uğrayan bir masal mecmuasıdır. Masal, anonim bir anlatıdır. Ağızdan ağıza, nesilden nesile aktarılan, gerçeküstü kişilerin başından geçen olağanüstü olayları anlatan masalların kökü, bir tarihî vakiya dayanmaktadır. Masallar, gerçek ve gerçeküstü kahramanları olan, düşlerle süslenen ve iyilik, güzellik, doğruluk gibi evrensel değerlere yer veren bir edebî türdür (Boratav, 2012: 46 vd.).

Binbir Gece Masalları'nın kurgulayıcısı, mümkün olmayan olayları mümkün kılmak için gerçek üstü kahramanlardan yararlanmış. Buna binaen bu masalarda sihir, cin, ifrit, peri, dev, uçan halı gibi kahramanlar bulunmakla birlikte masalların vuku bulduğu mekânların da alışılmışın dışında yerler olduğu görülmektedir. Bu durum anlatımı heyecanlı hale getirerek hikâyelerdeki atraksiyonu artırmaktadır.

Soy-sopları ile övünmeyi âdet haline getiren bedevî Araplar, hadariyete geçtiklerinde de bu alışkanlıklarından vazgeçememişlerdir. Şiir, mesel ve diğer farklı anlatılarla edebiyata konu olan bu durum, Arapların tarih boyunca geçirmiş olduğu evreleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Kahramanlıklar, serserice hareketler (su'lûk/se'alik), misafirperverlik-cömertlik, edebiyat, folklor malzemeleri, cin ve hayvan biçimindeki garip yaratıklar veya gulyabaniler eş-Şenferâ (ö. 525-550 arası), Teebbeta Şerran (ö. 540), Urve ibn'ül-Verd (ö. 607) ve Antara ibn Şeddâd (ö. 614) gibi cahili dönem şairlerinin şiirlerinde bariz bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Antara hikâyeleri, uzun bir dönem meddahlar tarafından anlatılagelmiştir. el-Antariyye olarak iştihar eden bu meddahlar, Antara'nin kahramanlık ve şövalyelikleri başta olmak üzere toplumda anlatılagelen hikâyelerini abartılı bir şekilde söylemişlerdir. Arap yarımadasını aşan bu hikâyeler İran, Hint ve Yunan gibi diğer milletlerin mitolojilerine de yansımıştır. Zü'l-Himme ve Ebû Zeyd gibi savaşlarda üstün başarı gösteren kişilerin kahramanlıklarını anlatan hikâye dizileri ve tabii ki *Kıssatu Antara* adıyla meşhur olan *Antara Hikâyesi*, *Kıssatü'z-Zîr Sâlim*, *Sîretu Seyf ibn Zî-Yezen*, *Sîretu Emîre Zati'l-Himme*, *Nevâdiru Cuhâ* (Nasreddin Hoca Hikayeleri) gibi anlatılar; Hint-İran menşeli *Kelîle ve Dimne*, *Hezâr Efsâne* gibi anlatılar ile ilk olarak İskender tarafından düzenlenen eğlence gecelerinde anlatılan hikâyeler, Arap havzasında giderek zenginleşmiş ve *Binbir Gece Masalları*'na kaynaklık etmiştir (İbn'ün-Nedîm, 1978: 423; Goldziher, 2012: 139-142).

Binbir Gece Masallarının menşei ile ilgili olarak yapılan spekülatif açıklamalar çoktur. Bu açıklamaların çoğu bu masalların dışarıdan Arap toplumuna girdiği yönündedir. Ancak bu masallar incelendiğinde hepsinin zamanla

İslamileştiği görülecektir. Bu masal mecmuasında çerçeve masal ve diğer birkaç masalın bazı karakterlerinin isimleri tarihî kök ile bağını koruyarak değişime uğramıştır. Ayet ve hadisler, İslâmî şahsiyetler, dinî hikâyeler, İslâmî döneme ait şiirleri bu masalların her yerinde görmek mümkündür. Hatta ironik bir şekilde ifade edilirse Şehrâzât adeta mütedeyyin bir şahsiyet olarak bu hikâyelerde muhatabın karşısına çıkmaktadır. Goldziher, Binbir Gece Masallarının menşei ile ilgili olarak şu tespitte bulunmaktadır:

Her ne kadar bu hikâyeler, başlıca karakterleri Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşid ve veziri Ca'fer el-Bermekî olmak üzere daha çok Bağdat'ta geçmişse de, bunlar hiç kuşku götürmez bir biçimde Doğu hikâyelerinin bir Memluk düzenlemesi olup, Mısır menşelidir. Her ne kadar çerçeve hikâye olan kralın karısının sadakatinden ümidini tamamen yitirmesi ve öç alması Hindistan menşesine götürülebilse de gerek yapı ve gerekse bu yapı içinde yer alan hikâyeler değişik menşelerine rağmen, zaman içerisinde karakteristik bir Arap rengi kazanmıştır (Goldziher, 2012: 142).

Binbir Gece Masallarının çerçeve masalı şöyledir: Bir gün Semerkant Hükümdar'ı Şahzaman, kardeşi ve aynı zamanda Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr'ı ziyarete giderken yolda fikrini değiştirir ve evine geri döner. Eve vardığında karısının onu aldattığına şahit olur ve karısını öldürür. Kardeşi Şehriyâr'ın yanına gittiğinde ise yengesinin kardeşini aldattığını görür. İki kardeş deniz kenarında gezinirken denizden eşi ile birlikte bir ifritin çıktığını görürler ve korkularından saklanırlar. Ancak ifritin dinlendiği bir sırada eşi, iki kardeşi görür ve onları ifriti uyandırmak tehdidiyle kendisi ile cinsi münasebete zorlar. Bu duruma şahit olan iki kardeş, dünyadaki bütün kadınların sadakatsiz olduklarına inanarak saraya dönerler ve Şehriyâr da eşini öldürür. O günden sonra Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr, her gün genç bir kızla evlenir ve ertesi gün kendisine ihanet etmesin diye onu öldürür. Bir süre sonra memlekette kız kalmayınca padişaha kız bulmak zorunda olan veziri, kızı Şehrâzât'ı onunla nikahlamak zorunda kalır. Kıvrak zekalı Şehrâzât kız kardeşi Dünyâzât'ın kendisine verdiği öğüt ile, ilk geceden başlamak üzere Sultan Şehriyâr'a masal anlatır ve bu masalı en heyecanlı yerinde keser. Sultan masalın devamını merak ederek Şehrâzât'ın ölümünü erteler. Böylece Şehrâzât her gece masal anlatmak suretiyle Şehriyâr'ı 1001 gece oyalar. Nihayetinde Şehrâzât'ın kıvrak zekâsı ve edebî kişiliğine hayran olan Sultan Şehriyâr, onu öldürmekten vaz geçer ve kendisine eş olarak kabul eder (Ulutürk, 1992: 6, 180).

1001 adet masaldan ibaret olduğu bilirse de, yaklaşık 300 masal barındıran Binbir Gece Masalları mecmuasında çerçeve masal olarak değerlendirilen Şehriyâr ve Şehrâzât masalı dışında muhteva ve hacim yönüyle dikkat çeken masallar şunlardır: Tacirle İfrî'tin Öyküsü, Balıkçı ile Ecinni Öyküsü, Hamal ile Genç Kızlar Öyküsü, Şah Sinbat'ın Şahini, Kesilerek Öldürülen Kadın, Üç Elma ve Zenci Reyhan Öyküsü, Terziyle Kamburun Öyküsü, Vezir Nureddin ile Kardeşi Vezir Şemseddin ve Hasan Bedreddin'in Öyküsü, Ali İbn-i Bekkar ve Güzel Şemsü'n-Nehar Öyküsü, Deniz Kızı Gülnar, Hatem-i Tâi, Cûdar ve Kardeşleri, Kamerü'z-Zaman ve Bedrilbûdur, Aşkın Dalgın Esiri Ganem, Eskici Maruf ve Karısı Fâtıma, Hüdâdad ve

Kardeşleri, Enîsü'l-Celis ile Ali Nur Öyküsü, Deryabar Sultan, Ömer bin Numan ile Oğulları, Alâaddin'in Sihirli Lambası, Ardeşir ile Hayatü'n-Nüfûs, Ali Baba ve Kırk Haramiler, Tacü'l-mülûk ve Dünya Hatun, Şehzade Ahmet ile Peri Bânû Öyküleri.

1.1. Muhteva ve dil

İbnü'n-Nedîm, Şehrâzât'ın hamilelikle birlikte karnı belirince hikâye anlatmaya son verdiğini aktarmaktadır (İbnü'n-Nedîm, 1978: 423). Bu durum masalların sayısı hususunda bir ipucu verse de tam olarak Binbir Gece Masalları mecmuasının kaç hikâyeden oluştuğu ile ilgili olarak net bir görüş bulunmamaktadır. Bununla birlikte eldeki nüshalar 1000'in üzerinde hikâye barındırmaktadır. Mecmuanın bu adla nitelendirilmesinin nedeni ise bu hikâyelerin binbir geceye taksim edilmesi neticesinde meydana gelmesidir. Mecmuada bazı hikâyeler bir gecede bitirilemeyecek uzunlukta iken bazıları birkaç satırdan ibarettir. Dolayısıyla bu mecmuanın “binbir gece” ile tanımlanmasının sebebinin çokluktan kinaye olduğu görüşü öne çıkmaktadır (Ulutürk, 1992: 181).

Doğu orijinli Binbir Gece Masallarının Arap alemine intikali ile birlikte önemli oranda değişime uğramıştır. Bu değişim söz konusu masalların yapı unsurları olan olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân birimlerinde kendisini göstermekle birlikte muhteva, dil ve anlatım (serdiyyât) yönünde ise milletlerarası transferlerde ciddi bir değişim meydana gelmiştir. İç içe girmiş bu hikâyeler ana karakter olan Şehrâzât'ın dili ile, bazen rivâyet bazen de ihtira (yapma, uydurma) yoluyla “üçüncü kişili anlatım” tarzıyla aktarılmıştır. Bu hikâyeler; sade, açık, akıcı, deyim, atasözü ve şiirlerle bezenmiş zengin bir müfredata sahiptir. Bu yönüyle Binbir Gece Masalları dönemin sosyo-kültürel durumuna ışık tutan bir keşkül veya bir dil hazinesi niteliğindedir. Bununla birlikte birbirinde farklı milletlerin ürünü olması nedeniyle bu hikâyelerin aktarımı sırasında özentisiz bir üslûbun ortaya çıkmasına, yerel kelime ve deyimlerin kullanımı neticesinde rastgele bir anlatım tarzının meydana gelmesine vesile olmuştur. Ayrıca bu masallar, havsalasında çıktığı milletlerin öz benliklerini taşımaktadır. Bu yönüyle bu masallar, söz konusu milletlerin tarih boyunca yaşadıkları sosyo-kültürel yaşam ve değişimlerine de ışık tutmaktadır (Oestrup&Macdonald, 2001: 616 vd; Ulutürk, 1992: 181).

2. Arap geceleri

Her toplumda olduğu gibi Araplar da vakit geçirmek ve eğlenmek için bir araya gelmişlerdir. Mekke ve civarında icra edilen malum panayırları dışarıda tutacak olursak farklı sebeplerle bir araya gelen insanların vakit geçirmek için icra ettikleri toplantılar vardır. Çoğunlukla bu eğlence toplantıları akşamleyin icra edilir ve gecenin geç saatlerine kadar devam ederdi. Masal, hikâye, şiir, şarkı vb. şeyler anlatarak vakit geçirmek ve eğlenmek üzere özellikle akşam vakitleri bir araya gelenlerin eğlence toplantılarına *semer/esmâr*, *müsâmere/ât* denilmektedir (İbn Manzûr, (?): 6/358).

Eğlenmek ve iyi bir vakit geçirmek için icra edilen söz konusu aktivitelerin, cahiliye dönemindekiler ile İslâmî dönemindekiler birbirinden farklılık arz etmiştir.

Edebiyata yansımaları olan bu faaliyetler İslamiyet'in hâkim olması ile birlikte İslâmî bir kisveye bürünmüştür. Yukarıda belirtildiği gibi *Binbir Gece Masalları*, kaynağı eski İran ve Hint kültürüne dayandığı halde İslâmî dönemde adeta İslamileşmiştir. Bu dönemde bahsi geçen aktiviteler Abbasiler döneminde, yeni yerlerin fethi, Arap toplumunun farklı kültürlerle buluşması, farklı milletlerin İslam'a girmesi ve ekonomik gelişmeler gibi faktörler Arap eğlence kültürüne de etki etmiştir. Özellikle Abbasiler döneminde toplumda işret kültürünün gittikçe yaygınlaştığını, Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/813) şiirlerinde de yansımaları görüldüğü gibi, dinen yasak olan şeylerin gizli veya açık bir şekilde yapıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu durumun saray erkanınca da yapıldığı gözlerden kaçmamıştır. Eğlence kültürünün gittikçe yaygınlık kazandığı bu dönemde *müsamerât* veya *mecâlis* olarak adlandırılan toplantılarda (*mecâlisü'l-lehv*), şiir, şarkı ve mûsikî, içki ve işret, halife oyunları (satranç, av, cirit vb.), orta oyunu, medih, masal, güldürü, mizah vb. edebî eserlere konu olmuş birçok aktivite icra edilmiştir (Ebû Zahv, 2012: 29-116; el-Da'ca, 2020). Elbette bu dönemde kaleme alınan ve Arap edebiyatının baş yapıtlarından birisi de *Binbir Gece Masalları*'dır. Harun Reşid döneminde ortaya çıktığı ve kemale erdiği iddia edilen bu eser, günümüze değin meclislerde anlatılmış, edebî eserlere kaynaklık etmiş, farklı dillere çevrilmiş ve nihayetinde günümüzde farklı televizyon dizi (müselâlat) ve filmlerine uyarlanmıştır.

Miladi X. yüzyıla gelindiğinde, Arap halk edebiyatında hikâyeye döngüleri ve aşk hikâyeleri kalıcı yer edinmiştir. Çoğunlukla saraylarda ve halkın uğrak yeri olan mahfillerde Arap anlatıcılar, *Arap Gecelerine* konu olan masal, hikâyeye, şiir, fıkra gibi anlatıları dinleyicilere arz etmiş ve böylece Arap edebiyatına yeni eserler eklemiştir. Mesela Ebû'l-Ferc el-İsfehânî (ö. 356/967) *Kitâbü'l-Eğânî* (Şarkılar Kitabı) adıyla Arap gecelerini anlatan bir şarkı antolojisini kaleme almıştır. Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023), Büveyhî sarayında icra ettiği ilmi oturumlarını (*mecâlis*) *el-İmta' ve'l-muânese* adıyla kitaplaştırmıştır. Otuz dokuz gece devam eden bu sohbetlerde ilmî, edebî ve felsefi konular tartışılmıştır. İbn Danyâl'in (ö. 711/1311) üç oyunu içeren *el-Bâbâtü's-selâs* adlı gölge oyunu, edebî bir nitelik kazanarak bu gecelerde icra edilen tiyatrolara ek olarak popüler bir hale gelmiştir. Ayrıca İran asıllı mütercim ve edip İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) ile başlayan Hint ve İran kökenli hikâyeye çevirileri de bu gecelerin anlatıları arasında yerini almıştır (Gibb, 2017: 104-105 ve 154-155).

3. Tarihte firak ve visal örnekleri

Genel olarak edebî mahsuller incelendiğinde ilk göze çarpan temalardan biri firak ve visal olgusudur. Edebî eserlerin meydana gelmesinin temelinde ayrılık acısı vardır denilebilir. Dolayısıyla edebî eserlerde ayrılık acısını işleyen birçok hikâyeye, masal (romances), destan ve şiir bulunmaktadır. Antik Yunan ozanlarından klasik Arap kıssahânlarına kadar her anlatıcı ayrılık acısını ve visâle olan hasretini farklı şekillerde ifade etmiştir. Bunlardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Mevlâna, *Ney'in Firaktan Şikâyeti* başlıklı kasidesinde ayrılık acısını şöyle dile getirmektedir:

Şu Ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıktan şikâyet etmektedir.

Ney kendine has bir dille, hal dili ile diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, feryadımdan, duygulu olan erkek de kadın da inlemekte, ağlamaktadır. Şu var ki beni dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz,

Benim feryadımı duyamaz. Beni anlamak, beni duymak için, ayrılık acısı çekmiş, gönülü yaralanmış, içli bir insan isterim ki, acılarımı dertlerimi ona anlatsın.

Aslından, vatanından ayrı düşmüş, oradan uzaklaşmış kişi, orada geçirmiş olduğu mutlu zamanı arar, o zamanı tekrar yaşamak ister, ayrıldığı sevgiliye tekrar kavuşmak arzu eder (Mevlâna, 2003: 13).

Tarihi kaynaklar, Gılgamış destanı gibi efsane ve söylenceler fırak ve visal meselesinin, insanlık tarihi ile eş zamanlı başladığını göstermektedir. Zira rivâyet edildiğine göre Hz. Âdem ile Hz. Havva cennetten atıldıklarında Hz. Âdem Hindistan'ın Serendip (Sri Lanka) bölgesine Hz. Havva ise Arabistan'ın Cidde çölüne düşmüştür. Ayrılık acısından çok etkilenen bu iki şahıstan Hz. Âdem gündüzleri; Hz. Havva ise gece ve gündüzleri ağlayarak birbirlerini aramış ve nihayetinde uzun süren acı bir firaktan sonra bu kişiler Mekke'nin Müzdelife veya Arafat bölgesinde birbirlerine kavuşmuşlardır (Tâberî, 1967: 1/121-122).

Hz. İbrahim'in, eşi Hâcer'i Mekke'nin çorak vadisine kundaktaki çocuğu ile bırakıp uzaklaşması acı bir firakin örneklerindendir. Bu ayrılıktan sonra Hacer derin bir üzüntü yaşamış ve uzun bir süreden sonra eşi tekrar Hz. İbrahim'e kavuşmuştur (Tâberî, 1967: 1/254).

Tarihte fırak ve visal örneklerinden biri de Hz. Yakup, çocukları ve Hz. Yusuf'un fırak ve visalleridir. Aynı şekilde Hz. Yusuf ve Züleyha'nın fırak ve visalleri de zikredilmeye şayan bir durumdur. Rivâyetlere göre Mısır kralının eşi Züleyha Hz. Yusuf'a âşık olmuş, bu aşkının karşılığını alamayınca onu hapse attirmiştir. Yedi yıl süren bu ayrılıktan sonra gerçekleşen Hz. Yusuf ile Züleyha'nın hikâyelere konu olan visalî, tarih boyunca Arap ve Acem edebî eserlerinde işlenerek günümüze aktarılmıştır (Tâberî, 1967: 1/347; Câmi, 1958).

Denilebilir ki dünya edebiyatlarının temelinde aşık, maşuk, fırak ve visal yatmaktadır. *Leyla ile Mecnun*, *Aslı ile Kerem*, *Mem ile Zîn*, *Ferhat ve Şirin*, *Romeo ve Juliet* gibi hikâyelerin ortaya çıkmasının temelinde *fırak ve visal* olgusu yatmaktadır. Aynı şekilde tarih boyunca söylenmiş şiir ve şarkılar ile hikâye ve romanların kahir ekseriyeti ayrılık ateşi ve kavuşma hasreti neticesinde meydana gelmiştir. Doğu edebiyatının öncü isimlerinden Feridüddin-i Attar (ö. 618/1221), dünyadaki bütün kuş türlerini Kaf dağına padişahları Simurg'a visalleri için yola çıkarmış ve bu kuşların büyük çoğunluğu bu yolda çektikleri çile neticesinde telef olmuşlardır (Attâr, 1990: 1/54 vd.). Aynı şekilde Attar, onlarca hac ve yüzlerce umre yapmış, binlerce mürit sahibi yaşlı bir şeyh olan Şeyh-i San'an'ın, rüyasında görüp aşık olduğu keşişin kızına visal için Rum diyarına gidişini ve burada uzun süre kaldığını, dinden ve imandan çıkıp İslâmî kurallara aykırı davrandığını

aktarmaktadır (Attar, 1990: 1/97-127; Feqiyê Teyran ve Xemgînê Xanî, 2022; Gemi, 2016).

Klasik Arap edebiyatının temelinde aşk ve firak acısı yatarken bu dönem şairlerinin çoğu, kasidelerine sevgili ile zaman geçirdikleri yerleri anarak başlamıştır. Nesîb, teşbîb veya gazel olarak ifade edilen kaside bölümlerinde, sevgilice terk edilmiş konak yerini, buradaki kalıntıları (talel/atlâl) ve bu kalıntıların kendisinde uyandırdığı aşk ve hasreti tasvir etmekle şiirlerine başlayan bu şairler, ayrılık ve geçmişe özelemlerini anarak sevgilisinden ve ayrılık ateşinden bahsetmiş, zaman ve mekânın firak ve visaldeki etkisine atıfta bulunmuşlardır. Bu konuda İmruu'l-Kays'ın (ö. 544) *Kifâ nebki* şiiri önemlidir. İmruu'l-Kays bu kasidesinin girişinde sevgiliye olan özlemini şöyle dile getirmektedir:

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَيِّبٍ وَمَنْزَلٍ بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْلَمَلٍ

Dahûl ve Havmel arasındaki Sıktu'l-Livâ'da durun, sevgiliyi ve onun yurdunu anıp ağlayalım (ez-Zevzenî, 2002: 13).

Aynı şekilde cahiliye dönemi şairi Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609) *E min ümmi evfâ* şiiri:

أَمِنَ أُمَّ أَوْفَى دِمْنَةً لَمْ تَكَلِّمْ بِخَوْمَانَةِ الدُّرَاجِ فَالْمُتَتَلِّمُ؟

Havmâneti'd-Dürrâc ile el-Mütesellim'e kadarki bu sessiz kalıntılar Ümmü Evfâ'nın mıdır? (ez-Zevzenî, 2002: 71).

Keza Tarafe b. Abd'in (ö. 564) *Li-Havlete bi'l-ecza* şiiri:

لِحَوْلَةٍ أَطَّلَالُ بِبُرْقَةِ نَهْمِدِ تُلُوحُ كَبَائِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ

Havle'nin Sehmed kumsalında terk ettiği kalıntıları vardır, elin arkasındaki dövmenin kalıntısı gibi parlamakta olan (ez-Zevzenî, 2002: 47).

Son olarak; el-Haris b. Hillîze'nin (ö. 570?) *Âzenethâ bi-beyniha Esmâu* adlı kasidesinin dibacesinde sevgiliden ayrılmanın ıstırabı şöyle dile getirilmektedir:

أَدْنَتْنَا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ رُبَّ ثَلَوٍ يُمَلُّ مِنْهُ التَّوَاءُ

أَدْنَتْنَا بَيْنَهَا، ثُمَّ وَلَّتْ لَيْتَ شِعْرِي، مَتَى يَكُونُ اللَّقَاءُ؟

Esmâ, ayrılacağını haber verdi bize, nice mukim kişi vardır ki bu beklemesi sıkıcı gelmektedir ona. Ayrılacağını haber verdi bize, sonra sırtını dönüp gitti, ah keşke kavuşmanın ne zaman olacağını bilseydim! (ez-Zevzenî, 2002: 146).

Muallaka şiirlerinin giriş kısımlarında dile getirilen hasret, sevgiliden firak acısı ve ona olan visalin zorluğu, daha sonraki dönemde Arap şiirinde bir tarz olarak benimsenmiş ve tarih boyunca bu tarz devam etmiştir. Bu ise, visal ve firak olgusu

gibi birbirine zıt iki durumun aynı şiirde terennüm edilmiş halidir ve klasik Arap şiirinde bunun numuneleri pek çoktur.

4. Binbir Gece Masallarında visal ve fırac

4.1. Sevgili ve dostlardan uzak düşmek

Binbir Gece Masalları aşk ve ayrılık acısıyla yoğrulmuştur denilirse abartılı olmaz. Neredeyse bütün hikâyelerde fırac ve visal olgusu işlenmektedir. Karşılıksız aşklar, ihanetler ve sevip de birbirine kavuşamayanların ıstıraplarının anlatıldığı bu hikâyelerde aşk, hicran ve fırac acısı ile kavuşma, visal ve sıla hasreti veya sevinci genellikle şiirlerle ifade edilmiştir. Bu durum nesir ile az ifade edilmiştir. Ayrıca konunun işlendiği yerler eserin farklı yerlerinde dağınık bir şekilde ele alındığı için mensur örneklerin verilmesi makalenin hacmini aştığından yalnızca aşağıdaki şiirler örnek olarak verilmiştir:

لَا تَرْكَنَنَّ إِلَى الْفِرَا قِ فَإِنَّهُ مُرُّ الْمَذَاقِ
الشَّمْسُ عِنْدَ غُرُوبِهَا تَصْفَرُّ مِنْ أَلَمِ الْفِرَقِ
وَكَذَلِكَ عِنْدَ شُرُوقِهَا تَبْيَضُّ مِنْ فَرَحِ التَّلَاقِ

Sakin fıraca yaslanmayasın, çünkü lezzetleri acılaştırandır o. Batma esnasında sararmaktadır güneş, ayrılığın acısından. Aynı şekilde doğduğu esnada kavuşmanın mutluluğuyla parlamaktadır o (6/28).

882. Hikâyede Meryem Hanım ile Nureddin'in bir araya gelmesi ve zamanın çok çabuk geçmesi ile ilgili bir serzeniş bulunmaktadır. Buna göre bu iki dost: "halvet zamanında gece ne kadar da kısa ve ayrılık zamanında günler ne kadar da uzun" diyerek hayretlerini dile getirmekte ve şairin aşağıdaki şiirini söylemektedirler:

يَا لَيْلَةَ الْوَصْلِ وَبِكُرِّ الدَّهْرِ بَلْ أَنْتِ غُرَّةُ اللَّيَالِي الْعُرِّ
قَدْ جِئْتِي بِالصُّبْحِ وَقَتِ الْعَصْرِ هَلْ كُنْتِ كُحْلًا فِي عُيُونِ الْفَجْرِ
أَوْ كُنْتِ نَوْمًا فِي عُيُونِ رُمْدٍ
يَا لَيْلَةَ الْهَجْرِ وَمَا أَطْوَلَهَا أَخْرَهَا مُوَاصِلُ أَوْلَاهَا
كَحَلَقَةٍ مُفْرَعَةٍ مَا إِنَّ لَهَا مِنْ طَرْفٍ وَالْحَشْرُ أَيْضًا قَبْلَهَا
فَالصَّبُّ بَعْدَ الْبَغْتِ مَيْتُ الصَّدِّ

Ey kavuşma gecesi ve zamanın bakiresi! Sen parlak gecelerin ışığıdır. Sen bana ikinci vaktinde sabahı getirirsin, şafağın gözlerindeki sürme misin sen? Yoksa mahmur

gözlerdeki uyku? Ey hicran gecesi, ne uzunsun sen! Sonu başı ile bitişik olan. Yanları olmayan bir halka gibi, haşır ise önünde olan. Dirilişten sonraki sel yağmuru direnişin ölümüdür (6/45).

23. ve 24. Gecede Şehrâzât, kız kardeşi Dünyâzâd'ın telkiniyle Hasan Bedreddin ile Amcası Şemseddin'in Kızı Olan Karısı Sittü'l-Hüsn'ün Hikâyesi'ni anlatmaktadır. Aslında ayrılık ve firak acısını anlatan bu hikâyenin sonunda mutlu bir visalin meydana geldiğini görmekteyiz. Bu hikâye yörede Hasan el-Basrî olarak tanınan Basra Veziri Nureddin'in oğlu tatlıcı Hasan Bedreddin ile ilgilidir. Uzun bir süre Şam'da kalıp daha sonra Kahire'de ailesine kavuşan Hasan Bedreddin, kavuşma anında ayrılık acısını şu dizelerle dile getirmiştir:

لَقَدْ بَكَيْتُ عَلَى تَفَرُّقِ شَمْلِنَا زَمْنَا وَقَاضِ الدَّمْعِ مِنْ أَجْفَانِي
وَنَدَرْتُ إِنْ جَمَعَ الْمُهَيِّئُ شَمْلَنَا مَا عَدْتُ أَذْكَرُ فُرْقَةً بِلِسَانِي
هَجَمَ السُّرُورُ عَلَيَّ حَتَّى إِنَّهُ مِنْ قَرَطٍ مَا قَدْ سَرَّنِي أَبْكَانِي

Birliğimizin bozulmasına uzun süre ağladım, gözlerimden yaşlar aktı. Eğer Muheymîn tekrar birliğimizi sağlarsa, artık hiçbir ayrılığı dile getirmeyeceğime yemin ettim. Öyle bir mutluluk üzerime aktı ki sevincimin çokluğu ağlattı beni (1/155).

Hasan Bedreddin'in söylediği bu şiire karşılık annesi de aşağıdaki dizeleri dile getirmektedir:

الدَّهْرُ أَقْسَمَ لَا يَزَالُ مُكَيَّرِي حَنَنْتُ يَمِينُكَ يَا زَمَانَ فَكَوَّرِي
السَّعْدُ وَآفَى وَالْحَبِيبُ مُسَاعِدِي فَأَنْهَضُ إِلَى دَاعِي السُّرُورِ وَشَمَّرِي

Zaman beni sürekli üzme yemin etmiş, yeminini bozmuşsun ey zaman bağışla beni. Saadet vefâ eyledi ve sevgili yardım etti bana, mutluluğu gerektiren şeylere atıl ve dört elle sarıl ona (1/155).

Aynı şekilde firak acısını işleyen beyitlerden aşağıdakiler manidardır:

طَعْمُ التَّفْرِيقِ مُرٌّ فَهَلْ لِي ذَلِكَ صَبْرٌ
تَعَرَّضْتُ لِي ثَلَاثُ صَدٌّ وَبَيْنٌ وَهَجْرٌ
أَهْوَى ظَرْفًا سَبَانِي بِالْحُسْنِ فَالْهَجْرُ مُرٌّ

Ayrılığın tadı acıdır. Buna karşı sabır olur mu? Üç şey karşı geldi bana: engellenme, ayrılık ve hicrân. Güzellikle beni esir alan güzle aşışım, oysa hicrân acıdır (1/305).

49. Gece'de Cârîye ile Şarkân'ın hikâyeleri anlatılırken ikisi arasında cereyan eden konuşmalar zikredilmektedir. Buna göre Cârîye, Sultan'ın oğlu

Şarkân'a şarap sunduktan sonra Şarkân kendisinden geçer ve Cârîye'den aşk ve ayrılık hakkında bir şey bilip bilmediğini sorar. Bunun üzerine Cârîye, güzellikte dillere destan Azze'nin güzelliğini ve maşukunun ona olan sevgisini aşağıdaki şiiri okuyarak şöyle dile getirir:

لَا، لَا أَبُوحُ بِحُبِّ عَزَّةٍ إِنَّهَا أَخَذَتْ عَلَيَّ مَوَاتِقًا وَغُهُودًا
رُهْبَانُ مَدِينٍ وَالَّذِينَ عَاهَدْتُهُمْ يَبْكُونَ مِنْ حَذْرِ الْفِرَاقِ فُعُودًا
لَوْ يَسْمَعُونَ كَمَا سَمِعْتُ حَدِيثَهَا خَرُّوا لِعَزَّةٍ زُكْعًا وَسُجُودًا

Hayır, Azze'nin sevgisini açıklayamam, çünkü o buna karşılık benden güven ve söz almıştır. Medyen ruhbanları ile kendilerine söz verdiğim kişiler, ayrılık endişesinden rükûda ağlamaktalar. Haberini işittiğim gibi işitseydiler eğer, Azze'ye rükû edip secdeye kapanacaklardı (1/306).

Cârîye sözlerine devam ederek Küseyyir'in Azze'yi son derece belîğ bir şekilde aşağıdaki beyitte tasvir ettiğini dile getirir:

لَوْ أَنَّ عَزَّةَ حَاكَمَتْ شَمْسَ الضُّحَى فِي الْحُسْنِ عِنْدَ مُوَفَّقِ لَقَضَى لَهَا
وَسَعَى إِلَيَّ بِغَيْبِ عَزَّةٍ نِسْوَةً جَعَلَ الْإِلَهَ خُدُودَهُنَّ نِعَالَهَا

Şayet Azze, güzellikte kuşluk güneşine hükmetseydi, Allah'ın katında, bunu mutlaka yapardı. Kadınlar Azze'den habersiz bana koşmakta, Allah onların yanaklarını ona nalin yapısın! (1/306).

Karşılıklı devam eden bu sohbetten sonra Cârîye, Şarkân'a kendisinin “güzel kelâm” konusunda bildikleri varsa söylemesini ister. Bunun üzerine Şarkân aşağıdaki beyiti söyleyerek kendisine cevap verir:

ثُرَيْدِينَ قَتَلِي لَا ثُرَيْنَ غَيْرَهُ وَأَسْنَتْ أَرَى قَصْدًا سِوَاكَ أُرِيدُ

Beni öldürmekten başka bir şey istemiyorsun, oysa benim senden başka istediğim bir şey yoktur (1/306).

Binbir Gece Masalları'nda âşık ve mâşûkun ayrılık ve kavuşma hasretinin dile getirildiği beyitlerden birkaçı da aşağıdaki gibidir:

قَلْبُ الْمُجَبِّ عَلَى الْأَحْبَابِ مَتْعُوبٌ وَعَقْلُهُ مَعَ بَدِيعِ الْحُسْنِ مَنُهْوَبٌ
وَقَائِلٌ قَالَ لِي: مَا الْحُبُّ؟ قُلْتُ لَهُ الْحُبُّ عَذْبٌ وَلَكِنْ فِيهِ تَعْدِيبٌ

Aşığın kalbi maşuklara karşı yorgundur, akli ise güzelin güzelliği ile yağmalanmıştır. Biri bana şöyle dedi: Aşk nedir? Ona dedim ki: Aşk tatlıdır fakat onda azap vardır (1/273).

وَدَعَّعْتُهَا وَيَدِي الْيَمِينُ لِأَدْمَعِي وَيَدِي الْيَسَارُ لِضَمَّةٍ وَعِنَاقِ
قَالَتْ: أَمَا تَحْشَى الْفَضِيحَةَ؟ قُلْتُ: لَا يَوْمُ الْوَدَاعِ فَضِيحَةُ الْعَشَّاقِ

Onunla vedalaştım sağ elim gözyaşlarımda, sol elim ise onu çekmek ve ona sarılmak için davranmakta. Rezil olmaktan korkmaz mısın sen? dedi. Ona, veda günü aşıkların utanç günüdür, dedim (1/315).

قِفُوا زَوْدُونِي نَظْرَةَ قَبْلِ بَيْدِكُمْ أُعَلِّلُ قَلْبًا كَادَ بِالْبَيْنِ يَثْلَفُ
فَإِنْ كَانَ تَزْوِيدِي بِذَلِكَ كُفْلَةً دَعْوِي فِي وَجْدِي وَلَا تَتَكَلَّفُوا

Durun! Ayrılmadan önce bana bir bakış bahşedin, ayrılıktan ölmek üzere olan bir kalbi tedavi edeyim. Bunu bana arz etmek zorsa şayet, beni öylece bırakın, zorlanmayın (1/230).

قَلْبُ الْمُتَيِّمِ كَادَ أَنْ يَتَفَتَّتَا فَاِلَى مَتَى هَذَا الصُّدُودُ إِلَى مَتَى
يَا مُعْرَضًا عَتِي بِغَيْرِ جَنَائِيَةِ فَعَوَانُدُ الْغَزْلَانِ أَنْ تَتَلَقَّتَا
صَدٌّ وَهَجْرٌ زَائِدٌ وَصَبَابَةٌ مَا كُلُّ هَذَا الْأَمْرِ يَحْمِلُهُ الْفَتَى

Aşığın kalbi parçalanmak üzeredir, bu yüz çevirmek ne zamana kadardır ne zamana? Ey öldürmekten başka benden razı olmayan kişi, ahuların vergileri yüz çevirmektir: Engel, terk, fazlalık ve özlem, genç bütün bunlara nasıl tahammül edebilsin (1/274).

بِاللَّهِ يَا دَارَ إِنْ مَرَّ الْحَبِيبُ ضُحَى مُسَلِّمًا بِإِشَارَاتِ الْمُجْبِينَا
أَهْدِيهِ مِنَّا سَلَامًا زَاكِيًا عَطْرًا لِأَنَّهُ لَيْسَ يَذْرِي أَيْنَ أَمْسَيْنَا
وَأَسْتُ أَدْرِي إِلَى أَيْنَ الرَّجِيلُ بِنَا لَمَّا مَضَوْا بِي سَرِيْعًا مُسْتَخْفِيْنَا
فِي جُنْحِ لَيْلٍ وَطَبِيرِ الْأَيْكَ قَدْ عَكَفْتُ عَلَى الْغُصُونِ تُبَاكِينَا وَتُدْعِينَا
وَقَالَ عَنْهَا لِسَانُ الْحَالِ وَاحْرَبَا مِنْ التَّفَرُّقِ مَا بَيْنَ الْمُجْبِينَا
لَمَّا رَأَيْتُ كُتُوسَ الْبُعْدِ قَدْ مَلَأَتْ وَالذَّهْرُ مِنْ صِرْفِهَا بِأَلْقَهْرِ يَسْقِينَا
مَرَجْنُهَا بِجَمِيلِ الصَّبْرِ مُعْتَذِرًا وَعَنْكُمْ الْآنَ لَيْسَ الصَّبْرُ مُجْدِينَا

Allah'a yemin olsun ki ey yurt, eğer sevgili kuşluk vaktinde buradan geçip sevdiğimizle işaretiyle selam verirse. Bizden ona temiz ve hoş kokulu bir selam hediye et, çünkü o nerede gecelediğimizi bilmez. Bizi nereye götüreceklerini bilmiyorum, beni hızlıca götürdüklerinde ve sakladıklarında. Bir gecenin karanlığında, ike kuşu ise dalların üzerine konmuş bize ağlamakta ve yasımızı

tutmaktadır. Onun hakkında hal diliyle şöyle demektedir: Yazık sevdiğimizle olan ayrılığımıza. Ayrılık kadehlerinin dolduğunu görünce zaman ise zorla berrak şarabını içirmektedir bize. Özür dilerek onu güzel sabırla karıştırdım, sizin ise sabrınız yoktur şimdi işimize yarayan! (2/174).

Binbir Gece Masalları adeta fırac ve visal konusunda hazırlanmış bir kitaptır. Bu eserde ayrılık ve kavuşmanın her türü ile ilgili pasajlar bulmak mümkündür. İnsanların birbirlerinden ve mekândan ayrılığı ve birbirlerine olan visaline değinirken hayvanlar da unutulmuş değildir. 887. pasajda geçtiğine göre Vezir, Nureddin'in hapsedilmesini, Sâbik ve Lâhik adında kardeş atlarının her birisinin ise farklı diyarlara gönderilmesini emreder. Kisra melikleri ve Cezayir beylerinin elde etmek için çaba gösterdikleri bu atlardan birisi göz hastalığına yakalanır. Vezir ülkesinin bütün baytarlarını atı tedavi etmek için getirttiği halde hiçbirisinin tedavisi fayda vermemiştir. Melik'in veziri olan tek gözlü damadı: Efendim bu atları bana teslim edin, tedavi edeyim, der. O da atı Nureddin'in mahpus tutulduğu ahıra götürmek ister ancak at etraftakileri rahatsız edecek derecede bir kişneme ile direnmeye çalışır. Vezir bu durumun ancak atın kardeşinden ayrılığından dolayı olduğunu anlar ve bu durumdan Melik'i haberdar eder. Melik olayı yakından inceledikten sonra şöyle der: Mademki bu bir hayvan olduğu halde kardeşinden ayrı kalmaya dayanamaz, akıl sahipleri nasıl ayrılık acısına dayansın? Daha sonra Melik: Bu atı kardeşinin yanına götürün, diyerek tekrar bu atların bir arada kalmasını sağlar (6/61).

4.2. Vatan hasreti

Binbir Gece Masallarında vatandan ayrı kalmanın hüznü de işlenmektedir. Zira mekânın insan üzerindeki etkisi büyüktür. Kültürümüzde bu durum "coğrafya kaderdir" mottosuyla ifade edilmektedir. İnsan hem maddi hem de manevi bir şekilde mekânın etkisinde kalmaktadır. Buna binaen mekândan ayrılık insana zor gelmekte ve mekâna dönüş insanda olumlu bir intiba bırakmaktadır. Bu durumu Binbir Gece Masallarında birçok yerde görmek mümkündür. Mesela; Sultan Ömerü'n-Numân'ın iki oğlu olan Şarkân ve Davû'l-mekân'ın öyküsünün anlatıldığı bölümde, ikiz kız kardeşi Nüzhet'le birlikte kutsal Hicaz bölgesi oradan da Kudüs şehrine giderler. İkisi de yolda hastalanırlar ve Kudüs'te bir otel odasını kiralarlar ve bu sürede yaşanan maceralar sonunda yaşadığı ateşli hastalık sebebiyle bilincini yitiren Davû'l-mekân, gözünü açınca Kudüs'te olduğunu öğrenir. Gurbet ateşi ve sevdiklerinden uzak düşmesi, Davû'l-mekân'ı üzer ve bu durumu aşağıdaki şiirle dile getirir:

وَمِنْ أَجْلِهِمْ قَامَتْ عَلَيَّ قِيَامَتِي	لَقَدْ حَمَلُونِي فِي الْهَوَىٰ فَوْقَ طَائِفَتِي
فَقَدْ رَقَّ لِي مِنْ بَعْدِكُمْ كُلُّ شَامِتٍ	أَلَا فَارْفُقُوا يَا هَاجِرُونَ بِمُهْجَتِي
تُخَوِّفُ أَحْوَالِي وَقَرِطَ صَبَابَتِي	وَلَا تَمْنَعُوا أَنْ تَسْمَحُوا لِي بِنَظْرَةٍ

سَأَلْتُ فُوَادِي الصَّبْرَ عَنْكُمْ فَقَالَ لِي إِنَّكَ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنْ غَيْرِ عَادَتِي

Aşkı takatimin üstünde yüklemişler bana, bundan dolayı kıyametim kopmuştur. Ey göç edenler, ruhuma arkadaşlık edin, sizden sonra başıma gelene sevinen herkese acırım. Bana af nazarıyla bakmak isteyenleri engellemeyin, halimi ve aşırı aşkı hafifleten. Gönlüme size karşı sabrı telkin ettim, şöyle dedi bana: kendi işine bak, sabır adetim değildir benim! (1/338).

Yukarıdaki şiirlerden de anlaşıldığı üzere *Binbir Gece Masalları*'nda firak ve visal olgusu ile alakalı pek çok malumat bulunmaktadır. Bu ise, bir makaleden ziyade, alana özgü olarak müstakil bir eserin kaleme alınmasını gerektirmektedir. Bu durum ilgililerin çalışmalarına havale edilmiş ve konu ile ilişkin bilgilerin bulunabileceği sayfalar aşağıdaki gibi listelenmiştir:

1. Cilt: 81, 100, 107, 119, 125, 128, 146, 147, 230, 274, 299, 312, 313, 315, 323, 335, 338, 342, 347, 351, 352, 372, 379, 386, 391, 392, 393, 396, 431, 432, 516, 544.
2. Cilt: 54, 67, 69, 111, 155, 156, 161, 282, 303, 327, 328, 329, 330, 369.
3. Cilt: 25, 47, 49, 61, 150, 151, 166, 173, 175, 343, 396, 497, 507, 527, 528, 538, 550.
4. Cilt: 200, 202, 246, 335, 348, 421, 436, 478.
5. Cilt: 46, 57, 67, 69, 72, 74, 75, 80, 200, 208, 209, 216, 226, 227, 232, 244, 247, 248, 249, 253, 259, 265, 266, 292, 295, 322, 344, 412, 424, 425, 432, 453, 456.
6. Cilt: 20, 27, 28, 45, 52, 61, 66, 157, 186, 280, 286, 338, 359, 370, 371, 378, 448, 468.

Sonuç

Binbir Gece Masalları, yazarı ve yazılan zamanı bilinmeyen, bir ana hikâye içinde örülmüş ve birbiri ile bağlantısı olan masalların olduğu bir masal külliyyatıdır. Yüzlerce hikâyeden oluşan bu masalların ana karakterleri, karısı tarafından ihanete uğrayan ve bundan dolayı bütün kadınlardan nefret eden Kral Şehriyâr ve vezirinin kızı Şehrâzât'tır. Binbir Gece Masalları, destan, masal, hikâye, menkıbe, fıkra vb. eğlendirici anekdotları barındıran zengin bir masal mecmuasıdır. Kökeni Hint ve Fars efsanelerine dayanan çerçevesi masal tipinde olup ana masal etrafında birbiri ile bağlantılı veya bağımsız birçok masalı barındıran bu mecmua edebiyat tarihine "Arap Geceleri" olarak da geçmiştir. Doğu halklarının ortak mirası olan Binbir Gece Masalları barındırdığı zengin içerikle tarihten beri dikkatleri üzerine çeken kültürel bir hazine özelliğini taşımıştır.

Binbir Gece Masalları, transferi sırasında temel değişimlere uğramıştır. Orijin olarak Doğu halklarının mezâkını hâvî bu masallar, Arap alemine nakledildiğinde muhteva ve şekil açısından büyük değişimlere uğrayarak adeta Araplaşmış veya İslamleşmiştir. Böylece sadece hikâyelerin temel kahramanlarının isimleri aynı kalmış ve bu hikâyelere sonradan karakterler eklenmiştir.

Binbir Gece Masalları, Abbasî halifesi Harun Reşid'in devrinde râviler tarafında eğlence toplantılarında söylenir hale gelmiş ve böylece halk arasındaki popülerliği artmıştır. Ayrıca bu dönemde Bağdat ve civarında eskiden beri anlatılan masalların da bu mecmuaya girmiştir. Binbir Gece Masalları Abbasilerle birlikte Fâtımiler ve Memlûkler döneminden beslenerek son şeklini almıştır.

Binbir Gece Masalları, eskiden beri araştırmacı ve edebiyat tarihçilerinin dikkatini çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Hint, Fars ve Arap dünyasında bilinen bu hikâyeler Batı dünyasına çeviri yoluyla aktarılmıştır. Bu eserin ilk çevirisi Fransızca olup şarkiyatçı Antoin Galland tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Edward William Lane tarafından İngilizceye ve Enno Littmann (ö. 1958) tarafından da Almancaya çevrilmiştir. Bu mecmua Sultan Abdülmecid zamanında Ahmed Nâzif Efendi tarafından *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle* adıyla Türkçeye aktarılmıştır.

Binbir Gece Masalları sosyo-kültürel birçok konuyu barındırmaktadır. “Fırak ve visal” olgusu bu konuların başında gelmektedir. Fırak, bir yerden veya bir kimseden ayrılma, ayrılık demektir ve hicrân ile eş anlamlıdır. Visâl ise bir yere veya bir kimseye varmak veya ulaşmak demektir, sıla ile eş anlamlıdır. Fırak ve visal olgusu hakiki ve mecâzi olmak üzere iki çeşittir. Fani bir şeye olan şiddetli tutkuya “aşk-ı mecâzi” denilmiştir. Belli bir aşamadan geçen bu aşk ve sevginin zamanla “aşk-ı hakiki”ye dönüşme imkânı bulunmaktadır.

Arkaik dönemlerden kopup gelerek misafir olduğu her milletin kültüründen nemalanan Binbir Gece Masallarının Arap kültürüne çok şey kattığı gibi, bu kültürden aldığı zengin bir miras da vardır elbette. Bu yönüyle bu masallar din, dil, edebiyat, folklor, kültür, düşünce gibi Arap havzasının oluşumuna katkı sağlayarak bir “hars” meydana getirmiş ve bu harsı sonraki kuşaklara aktarmaya aracılık etmiştir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Attâr, F. (1990). *Mantık al-Tayr*. Abdülbaki Görpınarlı (trc.) İstanbul: M.E.B Yayınları.
- Aykaç, N. (2023). *Binbir Gece Masallarında Kök Değerler ve Masalların Çocuk Edebiyatına Katkısı Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Boratav, P. N. (2012). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Câmî, A. (1958). *Heft Evreng*. Murtazâ Müderris-i Gîlânî (nşr.) Tahran.
- Ed-Da'ca, M. M. (2020). *Mezâhirü'l-fesâdi'l-ictimâi fi'l-asri'l-Abbâsî es-sânî*. Camiatü'l-Ezher, Mecelletü Külliyyeti'l-lugati'l-Arabiyye Bi-İtâyi'l-Bârûd. Cilt: 33, Sayı: 9. 2. Baskı, ss. 10387-10443. doi: [10.21608/JLT.2020.143533](https://doi.org/10.21608/JLT.2020.143533)
- Ebû Zahv, F. H. M. (2012). *Mecâlisü'l-lehvi fi Kusûri'l-Hulefâ fi'l-İslâmi'l-Abbâsî el-evvel*. Nablus: Camiatü'n-Necâh el-Vataniyye.
- Elf Leyle ve Leyle. (2017). ABD: Müessetü Hindâvî.

- Feqîyê Teyran&Xemgînê Xanî. (2022). Dîwana Şêxê Sen'anî Bi Xezela Feqehê Teyra û Xemgînê Xanî. Ahmet Gemi&Aslam Jankir (hz.) Van: Weşanên Peywend.
- Gemi, A. (2016). "Feriduddin Attar'ın Etkisinde Gelişen Gülşehrî ve Feqiyê Teyran'ın Şeyh San'an Hikâyesinin Mukayesesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 45, ss. 107-115.
- Gemi, A. (2016). Turks in The Thousand and One Nights. William Taylor (ed.) Turkey, Looking Behind and Before içinde (s. 172-176). London & Istanbul: Published by AGP Research.
- Gibb, H. A. R. (2017). Arap Edebiyatı. Onur Özatağ (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Goldziher, I. (2012). Klasik Arap Literatürü. Rahmi Er ve Azmi Yüksel (çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- İbn Manzûr. (?). Lisânü'l-Arab. Emin Muhammed Abdülvahhab-Muhammed Sadık Ubeydî (hz.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî.
- İbnü'n-Nedîm, M. (1978). el-Fihrist. Beyrut: Dâru'l-ma'rifê.
- Mesûdî. (2005). Mürûcû'z-zeheb. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye.
- Mevlâna. (2003). Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi. Şefik Can (trc.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Nicholson, R. A. (2007). "Binbir Gece (Masalları)." Süleyman Tülücü (çev.) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27, ss. 307-313.
- Oestrup, J. ve Macdonald, D. B. (2001). Binbir Gece. İslâm Ansiklopedisi, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri.
- Tâberî. (1967). Târihü't-Taberî. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (thk.) Beyrut: Dâru'l-ma'arif bi-Mısır.
- Ulutürk, V. (1992). Binbir Gece. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ez-Zevzenî, H. (1992). Şerhü'l-muallekâti's-seb'. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.